ZAHRANIČNÍ A VNITŘNÍ OBCHOD – HISTORIE A ROZVOJ VĚDNÍHO OBORU

Eva Černošáková, Hana Machková, Ludmila Štěrbová, Dana Zadražilová,
Vysoká škola ekonomická v Praze

Úvod

Zahraniční a vnitřní obchod byly stěžejními vědními a studijními obory Fakulty obchodní, jejíž pokračovatelkou je od roku 1991 Fakulta mezinárodních vztahů. Vývoj obou oborů jako teoretických systémů odrážel historické souvislosti vývoje mezinárodního ekonomického prostředí, obchodní politiky státu a praxe v tuzemském i zahraničním podnikání a obchodování. Dělení na obory vnitřní obchod a zahraniční obchod bylo vyvoláno organizací plánovaného národního hospodářství, kdy do vnějších ekonomických vztahů přímo vstupovalo na základě monopolu zahraničního obchodu jen cca 30 organizací zahraničního obchodu a výrobní podniky do nich byly zapojeny pouze zprostředkovaně. Odděleně od zahraničního byl plánován a rozvíjen vnitřní trh.

V souvislosti s rozvíjejícím se tuzemským i zahraničním cestovním ruchem byla do oboru zahraniční obchod zařazena také problematika cestovního ruchu, jež se pak v sedmdesátých letech vyčlenila jako samostatný obor ekonomika služeb a cestovního ruchu.

Významným specifikem oboru zahraniční obchod byla možnost konfrontace poznatků s mezinárodním prostředím, neboť cca jedna třetina studentů pocházela z tehdejších socialistických a z rozvojových zemí. Stejně tak někteří vyučující cizích jazyků byli rodilými mluvčími.

Zaměření nosných oborů fakulty, jejich náplň, fundovanost a praktické zkušenosti vědecko-výzkumných pracovníků se staly významnými aspekty transformace po roce 1989, kdy na základě oborů ekonomika zahraničního obchodu a ekonomika vnitřního obchodu byl vytvořen profilový obor fakulty – mezinárodní obchod v programu mezinárodní ekonomické vztahy. Vedle něho byl nadále rozvíjen samostatný obor cestovní ruch. V roce 1991 se fakulta přeměnila na Fakultu mezinárodních vztahů. Název nebyl jen formální, v průběhu dalších let se nabídka oborů rozšířila i o mezinárodní politické vztahy, politologii a mezinárodní právo. Obor mezinárodní obchod jako vědní disciplína tak ve srovnání s obory typu *business administration* nebo *international business* získal širší vědecko-výzkumný záběr, a to v oblasti světové ekonomiky a mezinárodních politických a právních vztahů.

Cílem předkládané stati je prozkoumat hlavní milníky ve vývoji oborů zahraniční a vnitřní obchod jakožto teoretických systémů na straně jedné a reálných objektů

ekonomického výzkumu na straně druhé. I když primárním zaměřením statí je vývoj oborů jako vědní disciplíny, nelze přehlížet ani důležité aspekty formování příslušných studijních oborů, neboť tyto byly a jsou nutně navzájem podmíněny. Nové vědecké poznatky jsou promítány do výuky a současně cílový profil absolventů vytváří poptávku po realizaci specifických výzkumných aktivit, což bylo klíčovou determinantou formování této vědní disciplíny zejména před rokem 1989.

1. Obor zahraniční obchod

1.1 Období 1953–1989

Obor ekonomika zahraničního obchodu byl již od svého založení specifický tím, že se zabýval obchodními vztahy s vyspělými kapitalistickými státy, rozvojovými zeměmi i socialistickými zeměmi. Na obor byli přijímáni jazykově vybavení učitelé i studenti. Absolventi ovládali tři cizí jazyky – povinnou ruštinu a další dva světové jazyky a uplatňovali se převážně v monopolních organizacích zahraničního obchodu, ve finančním sektoru, na některých výzkumných pracovištích a ve vládních institucích. Ekonomika zahraničního obchodu se tak stala v té době ojedinělým, velmi žádaným a výběrovým ekonomickým oborem, který se již od svých počátků věnoval mj. i analýze základních principů fungování tržní ekonomiky.

Od počátku 60. let byl výzkum na Katedře zahraničního obchodu zaměřen na problematiku makroekonomickou se zaměřením na národohospodářský pohled na zahraniční obchod a na problematiku mikroekonomickou, jež se orientovala na řízení a provádění zahraničního obchodu na úrovni podniku. V těchto dvou oblastech byli také již během 60. let vychováni vědečtí aspiranti v oboru ekonomika zahraničního obchodu. V pedagogické i výzkumné práci katedra postupně rozšiřovala své zaměření na komplex zahraničních ekonomických vztahů, včetně investičních aktivit a výrobních kooperací. Projevovalo se to v publikační činnosti, ve volbě aspirantských témat a zejména v obsahu jednotlivých předmětů, které byly v rámci oboru vyučovány. Jednalo se např. o Mezinárodní hospodářské vztahy v kapitalismu, Výzkum konjunktury a prognózování zahraničních trhů, Zahraniční ekonomické vztahy v socialistickém národním hospodářství, Mezinárodní finanční vztahy, Mezinárodní platební styk, Organizaci a rozboru v zahraničním obchodě, Dopravu v zahraničním obchodě, Účetnictví v zahraničním obchodě, Právo v mezinárodním obchodě a Ekonomickou statistiku v zahraničním obchodě. Nedílnou součástí studia byla odborná stáž studentů v organizacích zahraničního obchodu, jejímž výstupem bylo zpracování konkrétního vývozního nebo dovozního případu.

Pro odborné zaměření katedry byla v druhé polovině 60. let nejvýznamnější aktivní účast v přípravě nových opatření v řízení ekonomiky, např. výzkumem vztahu centra a podniků v řízení vnějších ekonomických vztahů, možností využívání hodnotových vztahů pro řízení efektivnosti (ve spolupráci s cenovým odborem Ministerstva zahraničního obchodu), a posléze systematickým výzkumem dopadů nové soustavy řízení na podnikovou sféru uskutečňovaným týmově u významných výrobních organi-

zací zaměřených na export. V té době byly vydány publikace prof. Nykryna zabývající se jako první v Československu problematikou marketingu a podnikové strategie. Obsahový posun ve výzkumu se odrážel ve výuce a v jejím metodickém směřování. Katedra usilovala o zavádění aktivních forem výuky a jako jedna z prvních na VŠE začala využívat případové studie při vedení seminářů a některých cvičení.

V polovině 60. let byl studijní obor ekonomika zahraničního obchodu založen i v Bratislavě na Obchodní fakultě Vysoké školy ekonomické. V té době se rozvinula mnohostranná spolupráce obou pracovišť v oblasti koordinace obsahu a metodiky výuky, využívání studijní literatury i výzkumné spolupráce. Učitelé VŠE se podíleli i na přímém zajišťování výuky v Bratislavě.

Propojení s praxí bylo a je zásadní filosofií oboru. Fakulta obchodní úzce spolupracovala s Ministerstvem zahraničního obchodu a jeho Institutem zahraničního obchodu, stejně jako s Ministerstvem obchodu a Výzkumným ústavem obchodu v oblasti vnitřního obchodu. Institut zahraničního obchodu organizoval již v první polovině 60. let čtyřsemestrální a šestisemestrální postgraduální studium pro pracovníky v zahraničním obchodě, na jejichž pedagogickém zajišťování se podíleli zejména mladí učitelé Katedry zahraničního obchodu. Ve výuce na fakultě naproti tomu působila řada externích učitelů z Výzkumného ústavu zahraničního obchodu, Ministerstva zahraničního obchodu, Institutu zahraničního obchodu a z podniků, což vytvářelo dobré podmínky pro realizaci prakticky zaměřeného výzkumu. Stejně tak fungovala spolupráce i v oblasti vnitřního obchodu. V souvislosti se změnami v hospodářské politice a orientací na efektivnost zahraničního obchodu zajišťovali učitelé také kurzy pro pracovníky podniků ve výrobních odvětvích.

Pro zvyšování kvalifikace vědeckovýzkumných pracovníků působících v oboru zahraniční obchod měly značný význam dlouhodobé stáže v podnicích zahraničního obchodu, výzkumných ústavech, centrálních úřadech a dalších institucích státní správy. V souvislosti s politickým uvolňováním se pracovníkům katedry zahraničního obchodu otevřela koncem 60. let možnost dlouhodobých pobytů v mezinárodních ekonomických organizacích (Evropská hospodářská komise OSN, Konference OSN o obchodu a rozvoji), na československých zastupitelských úřadech a zahraničních vysokých školách, což umožnilo konfrontovat úroveň poznání v dané oblasti s moderními světovými trendy.

Následné období tzv. normalizace ovlivnilo vývoj oboru velmi negativně. Po roce 1968 byla v důsledku politických prověrek uskutečňovaných na různých úrovních postižena na VŠE řada odborníků. Někteří museli ze školy odejít, jiným byl pozastaven kvalifikační postup nebo omezeno pedagogické působení. Normalizační tlaky pronikaly i do obsahu výuky, omezovaly publikační možnosti a limitovaly témata výzkumu. Také katedru ekonomiky zahraničního obchodu muselo opustit několik významných učitelů, někteří do výrobního procesu.

Mezi těmi, kteří byli donuceni katedru opustit, je třeba zmínit ing. Bohumila Suchardu, jednoho z předních ekonomů Pražského jara. Jako expert v oblasti mezinárodních finančních vztahů zastupoval Československo v době po druhé světové válce

v Mezinárodním měnovém fondu jako jeho výkonný ředitel. V letech 1968–1969 zastával funkci ministra financí. Poté působil na katedře ekonomiky zahraničního obchodu, ale počátkem 70. let byl nucen z politických důvodů odejít. Přes své relativně krátké působení na škole vychoval ve svém speciálním semináři několik studentů, kteří se později velmi úspěšně uplatnili v bankovním a v mezinárodních finančních organizacích.

Začátkem 70. let byla – podobně jako na jiných oborových katedrách VŠE – založena na katedře výzkumná sekce. Pracovníci sekce kromě vlastní výzkumné činnosti koordinovali zapojení katedry do Státního plánu ekonomického výzkumu (SPEV) a vytvářeli technické zázemí pro výzkumnou činnost pracoviště.

Postupné uvolňování politické situace koncem 70. let se odrazilo jak ve struktuře vyučovaných předmětů, tak zejména ve výzkumné orientaci katedry. V rámci fakultního výzkumného úkolu „Řízení československého zahraničního obchodu z hlediska zvýšení efektivity v závislosti na současném vývoji světových trhů“ byla zpracovávána témata, jejichž výstupy měly trvalejší platnost. Příkladem mohou být výzkumné zprávy „Nové formy hospodářské spolupráce s rozvojovými zeměmi“ (pod vedením prof. Černianského), „Rizika zahraničních ekonomických vztahů s nesocialistickými zeměmi a jejich respektování v rozhodovacích procesech“ (pod vedením doc. Černoškové) a další.

Orientace na efektivnost řízení vnějších ekonomických vztahů se v 80. letech dotýkala také výrobních resortů a zvyšovala poptávku po organizování kurzů a expertní spolupráci s pracovníky katedry. Ekonomika zahraničního obchodu se stala žádoucí součástí i dalších oborů VŠE, a spolupráce s praxí se začala rozvíjet v nových formách. Organizace zahraničního obchodu umožňovaly pracovníkům katedry stáže v tuzemsku i v jejich zahraničních afilacích (např. PZO Transakta, Koospol, Skloexport, Čechofracht, Inspekta a další); rozšířily se také stáže v centrálních institucích, např. Státní bance československé. Zvýšila se rovněž účast špičkových odborníků z praxe ve výuce. Někteří pracovníci byli koncem 80. let vysíláni k dlouhodobému působení v zahraničí. Tato skutečnost do značné míry napomohla poměrně snadné transformaci oboru po roce 1989.

1.2 Vybrané osobnosti, které se zasloužily o rozvoj oboru zahraniční obchod v období socialismu

Obor zahraniční obchod rozvíjela řada osobností, které se zasloužily o jeho vysokou prestiž u odborné veřejnosti díky vědecko-výzkumným a publikačním aktivitám. V rámci tohoto článku není možné vyjmenovat všechny, a proto byli vybráni pouze tři autoři nejvýznamnějších publikací.

Prof. Josef Horský, CSc. patřil k zakladatelům katedry, řadu let katedru vedl a významně ovlivňoval její pedagogické, publikační a výzkumné zaměření. Na pedagogické pracoviště přišel z Ministerstva zahraničního obchodu a odborně se specializoval na mezinárodní obchod, zejména obchod s kapitalistickými státy, obchodní politiku,

výzkum konjunktury a statistiku zahraničního obchodu. Jako zanícený zastánce reformního procesu byl nucen po roce 1968 z politických důvodů školu opustit. Stěžejní publikace: Josef Horský, Otakar Taufer: Mezinárodní obchod kapitalistických států, NPL Praha 1964.

Prof. Viliam Černianský, CSc. se specializoval na obchod a hospodářskou spolupráci s členskými státy RVHP. Působil i jako vedoucí katedry. Poměrně brzy byl pověřován dlouhodobými aktivitami v mezinárodních ekonomických organizacích, zejména UNIDO, a proto se následně ve své vědecko-výzkumné činnosti zaměřil na specifika hospodářské spolupráce s rozvojovými zeměmi. Stěžejní publikace: Viliam Černianský: Ekonomika socialistického zahraničního obchodu, SNTL Praha 1961; Příprava a vyhodnocování investičních projektů v rozvojových zemích, VŠE, Fakulta obchodní 1975.

Prof. ing. Jaroslav Nykryn, DrSc. působil dlouhodobě na katedře až do svého úmrtí v roce 1987. Byl autorem a spoluautorem mnoha odborných publikací zaměřených na techniku, organizaci a praktické provádění zahraničního obchodu i dalších forem zahraničních ekonomických vztahů. Po absolvování studijního pobytu v USA vynikl také jako průkopník marketingu v Československu. Prof. Nykryn zastával řadu akademických funkcí na úrovni fakulty i školy. Stěžejní publikace: Marketing, SNTL/ALFA 1969; Podniková strategie, Vydavatelství Symposium, Praha 1970; Zahraniční kapitalistické podnikání v rozvojových zemích, 1974, VŠE Praha; Výzkum zahraničních trhů, SNTL/ALFA, Praha 1985; Nykryn a kol.: Optimalizace obchodních metod v zahraničním obchodě, SNTL Praha 1969; Nykryn a kol.: Operace v zahraničním obchodě, SNTL/ALFA Praha 1975; Nykryn a kol.: Firemní politika velkých kapitalistických podniků, ČSOPK 1988.

1.3 Období po roce 1989

Po rozpadu komunistického bloku dochází ve vývoji oboru k výrazným obsahovým změnám. Nová sociálně-ekonomická realita si vyžádala rozsáhlou restrukturalizaci oboru Ekonomika zahraničního obchodu jako vědní disciplíny. Ústředním problémem zejména teoretické analýzy se stal fenomén ekonomické transformace, jež představovala komplexní proměnu ekonomického systému z centrálně plánované ekonomiky v ekonomiku tržní a spolu s privatizací zásadně změnila strukturu národního hospodářství. Zahraničně obchodní činnost se stala součástí podnikání na všech úrovních a vnitřní obchod ovládly v polovině 90. let nadnárodní maloobchodní společnosti.

Pro vnější ekonomické vztahy byly v této době prioritní především otázky liberalizace monopolu zahraničního obchodu, liberalizace kurzové politiky a nastavení základních makroekonomických parametrů s ohledem na udržení vnější ekonomické rovnováhy v nových podmínkách. Jelikož historická zkušenost nenabízela žádné paralely umožňující aplikovat empirické metody zkoumání těchto jevů či případové studie historicky a prostorově odlišných, typově však obdobných procesů, měla většina výzkumu zejména teoretický charakter.

Zatímco liberalizace monopolu zahraničního obchodu byla spíše záležitostí efektivní institucionální transformace, liberalizace kurzové politiky a výchozí nastavení parametrů v oblasti vnější ekonomické rovnováhy mělo široké teoretické souvislosti a v dalším období výrazně určovalo náplň oboru jako vědní disciplíny i pedagogického procesu. Velká pozornost byla věnována zejména ekonomickým, sociálním i politickým důsledkům sjednocení diferencovaných kurzových propočtů, nastavení výchozí parity měnového kurzu a stanovení vhodného kurzového režimu, zavedení vnitřní a později i vnější konvertibility české koruny, postupného odbourávání překážek obchodu s vyspělými tržními ekonomikami a integrace České republiky do evropských ekonomických struktur.

Bezprecedentní reorientace zbožových toků z trhů zemí bývalé RVHP na trhy vyspělých tržních ekonomik vedla ve svých počátcích k profilaci nové komoditní struktury zahraničního obchodu ČR a nastolila fundamentální otázky konkurenceschopnosti s ohledem na udržení kurzové stability a vnější ekonomické rovnováhy. To bylo dále umocněno podpisem Evropské dohody zakládající přidružení mezi Českou republikou na straně jedné a Evropskými společenstvími a jejich členskými státy na straně druhé (tzv. asociační dohoda), jakož i zavedením vnitřní a později vnější směnitelnosti české koruny.

Stěžejními pilíři oboru se v jeho makroekonomické části staly především základní teorie mezinárodního obchodu s důrazem na analýzu komparativních výhod České republiky v mezinárodním srovnání, různé indikátory míry a tvaru otevřenosti ekonomik, analýza platební bilance a jejích kumulativních sald, jakož i otázky vývoje nominálního a reálného kurzu české koruny s ohledem na vývoj fundamentálních makroekonomických veličin a požadavek rostoucí konkurenceschopnosti české ekonomiky.

Pozornost však byla věnována také širšímu světovému kontextu s ohledem na aktuální stav i historické tendence. Za klíčová témata lze označit zejména vývoj komoditní a teritoriální struktury světového obchodu, analýzu světových toků přímých zahraničních investic, vývoj a soudobou architekturu mezinárodních měnových a finančních systémů a podrobný rozbor mnohostranného obchodního systému od podpisu Všeobecné dohody o clech a obchodu v roce 1948, přes jednotlivá kola mnohostranných liberalizačních jednání a založení Světové obchodní organizace v roce 1995 až po současný stav.

Přelom milénia se nesl v duchu příprav na vstup České republiky do Evropské unie. Vedle přetrvávajících otázek konkurenceschopnosti začínají být akcentovány problémy nominální a reálné konvergence české ekonomiky k zemím EU a širší institucionální integrace.

Kolem těchto vědeckých témat se zformovala řada výzkumných týmů, jež působily především v rámci výzkumného záměru Fakulty mezinárodních vztahů „Ekonomické, politické a právní problémy vstupu ČR do světové ekonomiky“, jehož řešení bylo započato v roce 2000. Z hlediska oboru Mezinárodní obchod byly klíčové především následující dílčí výzkumné záměry: „Institucionální problémy vnějších ekonomických vztahů“ (vedoucí doc. Chlumský); „Růst, strukturální změny a vnější

vztahy české ekonomiky na začátku 21. století“ (doc. Holub) a „Vnější ekonomické vztahy ČR“ (ing. Nešvera). Důležitým mezníkem této doby bylo také zřízení *Institutu integrace ČR do evropské a světové ekonomiky* ke dni 1. 1. 2001. Institut pod vedením doc. Ing. Evy Klvačové, CSc. vyvíjel vědeckovýzkumnou činnost v oblasti integračních a globalizačních procesů ovlivňujících českou ekonomiku a představoval alternativu k vládní politice liberálního otevření české ekonomiky zahraničnímu kapitálu. Svou roli v diskusi hrála i ochrana pracovní síly a investice do koncepčně rozvíjené znalostní ekonomiky. V současnosti nacházejí tyto myšlenky odezvu v udržitelném rozvoji podnikání.

V rámci výzkumných aktivit bylo zaevidováno téměř 1000 publikačních výstupů. Vznikla tak řada monografií, jakož i článků v časopisech s impakt faktorem: *Kultivace institucionálního rámce jako základní přínos vstupu České republiky do Evropské unie* (Klvačová, 2003), *Výzvy pro centrální banky v rozšířené Evropské měnové unii* (Hitzgerová, 2004) a *Přístupující státy Evropské unie: regionální diferenciace* (Vošta, 2004).

Po vstupu do Evropské unie obor jako vědní disciplína jednak reflektuje novou společensko-ekonomickou realitu, jednak přebírá standardy obdobných oborů z ekonomicky vyspělých zemí. V makroekonomické části zahraničního obchodu se postupně začíná na jedné straně profilovat čistě teoretické jádro, jež staví na celosvětově uznávaných konceptech mezinárodní ekonomie (viz např. Krugman a Obstfeld, 2000; Obstfeld a Rogoff, 1996 či Gandolfo, 1986), na straně druhé se prosazuje prakticky orientované pojetí mezinárodního obchodu s důrazem na institucionální uspořádání světové ekonomiky a analýzu konkrétních ekonomických fenoménů v celosvětovém měřítku. Samostatná pozornost je pak věnována studiu evropského integračního procesu, mezinárodní měnové spolupráce a regionalismu.

Postupně také sílí tlak na vyšší praktickou orientaci oboru. Klasické členění na vnitřní obchod, mikroekonomickou a makroekonomickou dimenzi zahraničního obchodu přestává být relevantní. Mezinárodní obchod se koncipuje jako prakticky zaměřený interdisciplinární vědní obor. Předmětem zkoumání jsou širší ekonomicko-politické souvislosti mezinárodních vztahů, na jejichž bázi jsou pak detailně analyzovány tři klíčové pilíře mezinárodního podnikání, tj. mezinárodní finanční řízení, mezinárodní marketingové řízení a mezinárodní management. Obor mezinárodní obchod jako vědní disciplína je chápán jako teoretický interdisciplinární systém, jenž se zabývá jak analýzou mezinárodních obchodních, měnových a finančních interakcí s důrazem na roli jednotlivých aktérů na národní i nadnárodní úrovni, tak i výzkumem specifických operací a procesů na úrovni podniků s mezinárodní působností.

Nově formulované pojetí vědní disciplíny se promítá také do témat, jež jsou předmětem řešení různých grantových projektů. Z velkého počtu jmenujme alespoň dva granty Grantové agentury ČR řešené prof. Machkovou „Připravenost českých podnikatelských subjektů na vstup do EU“ a „Mezinárodní konkurenceschopnost českých podniků po vstupu do EU“; a dále pak následující projekty: „Ceny v zahraničním obchodě ČR“ (řešitel ing. Nešvera), „Regionalismus a multilateralismus: základy

nového světového obchodního řádu?“ (prof. Cihelková), „Vnitřní trh mezi zeměmi Visegrádské čtyřky: fungování a efekty“ (doc. Němcová) nebo vědecký projekt Ministerstva zahraničních věcí „Vliv asociovaného a posléze plného členství České republiky v Evropské unii na hospodářské vztahy se Spojenými státy americkými,“ (Ing. Štěrbová) a další. Od roku 2007 je na Fakultě mezinárodních vztahů řešen sedmiletý výzkumný *záměr Governance v kontextu globalizované společnosti a ekonomiky* pod vedením prof. Cihelkové, jenž svým interdisciplinárním pojetím ovlivňuje prakticky všechny obory fakulty.

Bohatá publikační činnost v tomto období zahrnuje jak řadu knižních monografií, tak i články v časopisech s impakt faktorem. Nově vyprofilovaná mezinárodní ekonomie je v roce 2010 zastřešena první originální českou učebnicí mezinárodní ekonomie (Neumann, Žamberský a Jiránková, 2010). Mezinárodní marketing vychází v českém i anglickém jazyce (Machková, 2009 a Machková, Král a Lhotáková, 2010). Finanční strategie firem v mezinárodním prostředí podrobují analýze doc. Černohlávková, doc. Sato a doc. Taušer (2007). Soudobý stav poznání mezinárodního managementu shrnuje prof. Zdražilová (2007). Institucionální uspořádání světové ekonomiky a mezinárodního obchodu pak zkoumají prof. Cihelková (Cihelková et al., 2010) a doc. Kalínská (Kalínská et al. 2010). Vývoj na globalizovaných trzích a jeho odraz v operacích a procesech na úrovni podniků rozebírají prof. Machková, doc. Černohlávková a doc. Sato (2010). Vedle knižních monografií vychází i řada článků v časopisech s impakt faktorem. Různorodost témat dokládá interdisciplinární zakotvení oboru. Doc. Taušer zkoumá teorie měnových kurzů (Taušer, 2007). Ing. Nešvera se zabývá otázkou konkurenceschopnosti (Nešvera, 2006). Prof. Plchová podrobuje analýze konjunkturální situaci doma i ve světě s ohledem na mezinárodní obchod (Plchová, 2006 a 2008). Doc. Abrahám se zabývá problematikou regionálních rozdílů v rámci EU (Abrahám, 2007). Doc. Jiránková analyzuje roli národních států v globalizované ekonomice (Jiránková, 2009). Prof. Cihelková a ing. Hnát zaměřují výzkum na regionalismus a subregionalismus (Cihelková a Hnát, 2005 a 2008). Ing. Stuchlíková zkoumá specifika hospodářských cyklů Japonska (Stuchlíková, 2011). Posílení praktického zaměření oboru v posledních letech pak lze demonstrovat na pracích zaměřených na efektivní řízení devizových expozic s využitím algoritmů umělé inteligence (Buryan, Taušer, 2008; Taušer, Buryan 2011) nebo výzkumu spotřebitelského chování s ohledem na zemi původu v podmínkách ekonomické krize (Křečková, Odehnalová a Reardon, 2012).

Takto pojatý, tematicky bohatý obor završuje šedesátiletou historii oborů ekonomika zahraničního obchodu a ekonomika vnitřního obchodu. Na historických základech obou původních oborů se formuje nový, moderně profilovaný obor Mezinárodní podnikání, byť v akreditačních spisech se stále používá název Mezinárodní obchod. Svým obsahem i faktickou realizací ve vědecké a pedagogické činnosti odpovídá nový obor nejvyšším standardům, jež jsou na podobný typ oborů kladeny na zahraničních univerzitách, což bylo formálně stvrzeno udělením prestižní mezinárodní akreditace Evropské nadace pro rozvoj manažerského vzdělávání EPAS v roce 2012.

2. Obor vnitřní obchod

Vědní obor ekonomika vnitřního obchodu byl podobně jako zahraniční obchod do roku 1989 ovlivněn existencí monopolu zahraničního obchodu, centrální tvorbou cen a centrálním plánováním rozvoje těchto odvětví. Silnou stránkou oboru byla na tehdejší dobu velmi sofistikovaná aplikace metod výzkumu trhu, metod vycházejících ze školy vědeckého řízení a organizace práce a metod měření efektivnosti podniků a investic. Příkladem je vlastní modifikace deterministických a stochastických metod síťové analýzy pro řízení projektů, modifikace teorie front pro nasazení optimálního počtu stanic obsluhy v obchodním provozu, vývoj metod pro mezipodnikové srovnávání nebo měření účinnosti investic v obchodě. Tehdejší Katedra ekonomiky vnitřního obchodu úzce spolupracovala s Výzkumným ústavem obchodu, který byl pod vedením doc. ing. PhDr. Vladimíra Bártý, CSc. fenoménem v aplikaci matematicko-statistických metod výzkumu trhu.

Transformace ekonomiky po roce 1989 přinesla radikální změnu vnitřního obchodu – dominanci obchodu vůči výrobě, internacionalizaci obchodního podnikání a postupné vytlačení českých podniků zahraničními obchodními řetězci z kategorie TOP 10 v odvětví maloobchodu. Reakcí na tyto změny byla i transformace studijních oborů a nová témata vědecko-výzkumné činnosti. Zásadní význam pro přeměnu katedry ekonomiky vnitřního obchodu na katedru obchodního podnikání a další směřování oboru měla osobnost prof. ing. Jiřího Jindry, CSc. Nově definoval a prosadil používání termínu *retailing* a obor propojil s praxí. Fakulta mezinárodních vztahů se díky němu stala v roce 1994 zakládajícím členem nově se formujícího profesního sdružení zaměstnavatelů, Svazu obchodu a cestovního ruchu, a prof. Jindra jeho viceprezidentem. Fakulta spolu se Svazem obchodu a výzkumnou organizací INCOMA (později INCOMA-GfK) založila tradici Retail Summitu, dnes největší středoevropské konference v oboru, která se stala platformou pro dialog obchodníků, jejich dodavatelů a vlády. V roce 2013 se konal již 19. ročník této konference. Prof. Jindra jako děkan Fakulty mezinárodních vztahů dokončil skutečnou transformaci oborů zahraniční a vnitřní obchod do oboru mezinárodní obchod. Ná vazně vznikly zásadní učebnice z oblasti obchodního podnikání (Pražská, Jindra a kol., 1997, 2002), retail managementu (Cimler, Zadražilová a kol., 2007) a retail marketingu (Bárta, Pátík a Postler, 2009).

Vědecko-výzkumná činnost se po roce 1989 soustředila na zcela nová témata – vývoj míry koncentrace obchodních firem a vliv na makroekonomické veličiny typu inflace a nezaměstnanost a nové formy satelitních, síťových a aliančních struktur, komparace efektivnosti retailingových společností pod českým a zahraničním kapitálovým vlivem a jejich přínos pro českou ekonomiku a státní rozpočet (např. Bím, Filipová a Zeman, 2000). Po vstupu České republiky do EU se objevilo nové naléhavé téma vnitřního trhu EU, střetu evropského a národního regulačního rámce a nadnárodních strategií globálních retailerů. Zásadní význam získala problematika ochrany spotřebitele a tzv. traceability, dohledatelnosti původu zboží, především potravin.

V novém miléniu vznikla na katedře obchodního podnikání nová specializace Komerční komunikace, která je další vývojovou etapou oboru vnitřní obchod.

Je spojena s další výraznou osobností, Ing. Jiřím Mikešem, „guru“ české reklamy a prezidentem Asociace komunikačních agentur, instituce, která dohlíží na dodržování „pravidel hry“ v oblasti komerčních komunikací. Ing. Mikeš obohatil dosavadní obor o myšlenku odpovědnosti obchodu, reklamy, komerční komunikace za ovlivňování dalšího vývoje uvědomělejší spotřeby, vlivu zákazníka na chování podnikatelských subjektů a dopadů do udržitelného rozvoje planety.

Společenská odpovědnost podnikatelské sféry a udržitelné podnikání se staly i tématy, ve kterých se realizuje výzkumná činnost zastřešená výzkumným záměrem fakulty Governance v kontextu globalizované ekonomiky a společnosti. Řešené výzkumné otázky se týkají principiálního vztahu společenské odpovědnosti podniků a tvorby hodnoty pro akcionáře (Zadrazilová a kol., 2010, 2011) a možnosti přeměny společenské odpovědnosti podniků na konkurenční výhodu. Případová studie řeší otázky účelnosti regulace dodavatelsko-odběratelských vztahů mezi výrobcí a retailery veřejnoprávní legislativní normou (Zadrazilová a kol., 2011).

V duchu oboru spjatého s podnikáním byly v roce 2011 položeny základy nové periodické konferenci, *Fóra udržitelného podnikání*. Konference je platformou, na které se setkávají názory podnikatelských subjektů, akademické sféry a občanské společnosti. Smyslem je přispívat k tvorbě vizí dalšího vývoje cestou střetávání podnětných znalostí a myšlenek a inspirovat zúčastněné subjekty formou příkladů dobré praxe a vizionářských projektů.

Závěr

Obor zahraniční obchod jako vědní disciplína prošel za posledních 60 let významnými proměnami, které reagovaly na měnící se společensko-ekonomické podmínky. Specifickým rysem oboru zahraniční obchod bylo vždy výrazné napojení na vnější prostředí, což umožnilo již od samotného počátku konfrontovat výsledky tvůrčí činnosti s aktuálním stavem poznání jak v rámci fundamentálních principů fungování socialistických ekonomických systémů, tak i s ohledem na paradigma kapitalistické tržní soustavy. Bohaté vazby na zahraniční subjekty ze socialistických, rozvojových i kapitalistických zemí výrazně usnadnily transformaci oboru po roce 1989, kdy se ústředním problémem teoretické i empirické analýzy staly fenomény ekonomické transformace a globální konkurenceschopnosti. Obor se následně výrazně profiluje do větve makroekonomické směrem k soudobému stavu poznání v oblasti makroekonomie otevřené ekonomiky a do větve mikroekonomické s důrazem na praktické aspekty obchodování na mezinárodních trzích.

V současné době obor i nadále prohlubuje a výrazně rozšiřuje bohaté vazby na zahraniční výzkumné a vzdělávací instituce vysokého mezinárodního standardu, což umožňuje udržovat výzkumnou a vzdělávací činnost v souladu s nejnovějšími světovými trendy. Členění na makroekonomickou a mikroekonomickou dimenzi zahraničního obchodu se postupně vytrácí a na bázi syntézy vzniká moderně profilovaný obor Mezinárodní podnikání, jenž zahrnuje jak analýzu globálních institucionál-

ně-ekonomických vtaů a teoretických konceptů, tak i praktické manažersky orientované vědní disciplíny.

Vnitřní obchod se díky procesu globalizace a formování vnitřního trhu EU nutně posunul k závažným tématům mezinárodního podnikání a udržitelnosti současného způsobu spotřeby a ochrany spotřebitele jako jádra regulačních mechanismů vnitřního trhu EU se spotřebním zbožím. *Retailing* (fakultou prosazovaný odborný název pro novou kvalitu maloobchodní činnosti) díky vysoké koncentraci nadnárodních obchodních řetězců získal výjimečnou vyjednávací pozici vůči svým obchodním partnerům a dalším *stakeholderům*. Předmětem zájmu veřejnosti, spotřebitelských hnutí, ale i politiků a vlád se stala efektivnost regulace v tomto odvětví. Na tuto výzvu nutně reaguje i vědecko-výzkumné zaměření oboru. V centru zájmu je účelnost a efektivnost zákonné regulace (reflexe institucionální ekonomie) a samoregulace (dobrovolné regulace jako manifestace vůle podnikatelských subjektů respektovat vyšší morální principy než ty, které stanoví relativně roztržštěná zákonná regulace, a přeměnit je v delším časovém horizontu na konkurenční výhodu).

Vývoj a tematické zaměření vědních oborů fakulta důsledně propojuje s vývojem profilu absolventů studijního oboru Mezinárodní obchod, s celostním pojetím obsahu a forem vzdělávacího programu, s tématy disertačních a dalších kvalifikačních prací. Mezinárodní akreditace EPAS pro obor Mezinárodní obchod byla svým způsobem výjimečným výsledkem v rámci České republiky, stala se především závazkem ke kontinuálnímu zlepšování, propojování naléhavých témat mezinárodního podnikání s relevantními vědecko-výzkumnými projekty a partnerstvími, která budou mít faktický dopad na široce pojatou mezinárodní konkurenceschopnost České republiky.

Literatura

- ABRHÁM, J. 2007. The New EU Member States: Current Tendencies in Regional Differentiation. *Ekonomický časopis*, 2007, Vol. 55, No. 10, pp. 1007–1024. ISSN 0013-3035.
- BÁRTA, V.; PÁTÍK, L.; POSTLER, M. 2009. *Retail marketing*. 1. vyd. Praha: Management Press, 2009. 326 s. ISBN 978-80-7261-207-9.
- BÍM, R.; FILIPOVÁ, A.; ZEMAN, J. 2000. K ukazatelům míry koncentrace. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2000, Vol. 8, No. 1, pp. 209–219. ISSN 0572-3043.
- BURYAN, P.; TAUŠER, J. 2008. Strojové učení a modelování měnových kurzů v praxi finančního řízení. *Ekonomický časopis*, 2008, Vol. 56, No. 8, pp. 781–799. ISSN 0013-3035.
- CIHELKOVÁ, E.; HNÁT, P. 2005. Subregionalismus v EU a APEC. *Politická ekonomie*, 2005, Vol. 53, No. 6, pp. 793–809. ISSN 0032-3233.
- CIHELKOVÁ, E.; HNÁT, P. 2008. Budoucnost Evropské unie v kontextu nového regionalismu. *Politická ekonomie*, 2008, Vol. 56, No. 1, pp. 67–75. ISSN 0032-3233.
- CIHELKOVÁ, E., aj. 2010. *Regionalismus a multilateralismus. Základy nového světového obchodního řádu*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2010. 373 s. Beckova edice ekonomie. ISBN 978-80-7400-196-3.
- CIMLER, P.; ZADRAŽILOVÁ, D. aj. 2007. *Retail management*. 1. vyd. Praha: Management Press, 2007. 305 s. ISBN 978-80-7261-167-6
- ČERNOHLÁVKOVÁ, E.; SATO, A.; TAUŠER, J. aj. 2007. *Finanční strategie v mezinárodním podnikání*. Praha: ASPI, 2007. 320 s. ISBN 978-80-7357-321-8.

- HITZGEROVÁ, G. 2004. Výzvy pro centrální banky v rozšířené Evropské měnové unii. *Politická ekonomie*, 2004, Vol. 52, No. 4, pp. 561–564. ISSN 0032-3233.
- JIRÁNKOVÁ, M. 2009. Ataky na „tradiční“ funkce národních států v globálních ekonomických procesech. *Ekonomický časopis*, 2009, Vol. 57, No. 1, pp. 41–56. ISSN 0013-3035.
- KALÍNSKÁ, E. et al. 2010. *Mezinárodní obchod v 21. století*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2010. 232 s. ISBN 978-80-247-3396-8.
- KLVAČOVÁ, E. 2003. Kultivace institucionálního rámce jako základní přínos vstupu České republiky do Evropské unie. *Politická ekonomie*, 2003, Vol. 51, No. 2, pp. 236–253. ISSN 0032-3233.
- KŘEČKOVÁ, Z.; ODEHNALOVÁ, J.; REARDON, J. 2012. Consumer Ethnocentricity within the Environment of Economic Crisis. *Inžinerině ekonomika-Engineering Economics*, 2012, Vol. 23, No. 3, pp. 271–281. ISSN 1392-2785. ISSN 2029-5839 (online).
- MACHKOVÁ, H. 2009. *Mezinárodní marketing*. 3. aktual. a dopl. vyd. Praha: Grada Publishing, 2009. 200 s. ISBN 978-80-247-2986-2.
- MACHKOVÁ, H.; ČERNOHLÁVKOVÁ, E.; SATO, A. aj. 2010. *Mezinárodní obchodní operace*. 5. aktual. vyd. Praha: Grada Publishing, 2010. 240 s. ISBN 978-80-247-3237-4.
- MACHKOVÁ, H.; KRÁL, P.; LHOTÁKOVÁ, M. 2010. *International Marketing*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Oeconomica, 2010. 192 s. ISBN 978-80-245-1643-1.
- NEŠVERA, V. 2006. Ceny v obchodě České republiky se zeměmi Evropské unie. *Politická ekonomie*, 2006, Vol. 54, No. 2, pp. 214–226. ISSN 0032-3233.
- NEUMANN, P.; ŽAMBERSKÝ, P.; JIRÁNKOVÁ, M. 2010. *Mezinárodní ekonomie*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2010. 160 s. ISBN 978-80-247-3276-3.
- PLCHOVÁ, B. 2006. Konjunktura ve světě a česká politika. *Politická ekonomie*, 2006, roč. LIV, č. 6, s. 851–855. ISSN 0032-3233.
- PLCHOVÁ, B. (2008): Konjunkturní situace v mezinárodním obchodě a v Evropě. *Politická ekonomie*, 2008, Vol. 56, No. 5, pp. 709–714. ISSN 0032-3233.
- PRAŽSKÁ, L.; JINDRA, J. 2002. *Obchodní podnikání. Retail management*. 2. přeprac. vyd. Praha: Management Press, 2002. 874 s. ISBN 80-7261-059-7.
- STUHLÍKOVÁ, Z. 2011. Specifika hospodářských cyklů Japonska. *Ekonomický časopis*, 2011, Vol. 59, No. 3, pp. 279–295. ISSN 0013-3035.
- TAUŠER, J.; BURYAN, P. 2011. Exchange Rate Predictions in International Financial Management by Enhanced GMDH Algorithm. *Prague Economic Papers*, 2011, Vol. 20, No. 3, pp. 232–249. ISSN 1210-0455.
- TAUŠER, J. 2007. Tradiční teorie měnového kurzu v podmínkách ekonomické transformace. *Ekonomický časopis*, 2007, Vol. 55, No. 9, pp. 886–904. ISSN 0013-3035.
- VOŠTA, M. 2004. Přistupující státy Evropské unie: regionální diferenciace. *Ekonomický časopis*, 2004, Vol. 52, No. 4, pp. 401–416. ISSN 0013-3035.
- ZADRAŽILOVÁ, D. 2007. *Mezinárodní management*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Oeconomica, 2007. 182 s. ISBN 978-80-245-1243-3.
- ZADRAŽILOVÁ, D. 2008. Corporate Social Responsibility. Společenská odpovědnost podniků jako zdroj konkurenční výhody. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2008, Vol. 16, No. 3, pp. 103–109. ISSN 0572-3043.
- ZADRAŽILOVÁ, D. et al. (ed.) 2010. *Společenská odpovědnost podniků. Transparentnost a etika podnikání*. 1. vyd. Praha: C.H.Beck, 2010. 167 s. Beckova edice ekonomie. ISBN 978-80-7400-192-5.
- ZADRAŽILOVÁ, D. aj. 2011. *Udržitelné podnikání*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Oeconomica, 2011. 142 s. ISBN 978-80-245-1833-6.

FOREIGN AND DOMESTIC TRADE – THE HISTORY AND DEVELOPMENT OF SCIENCE BRANCH

Eva Černošávková, Hana Machková, Ludmila Štěrbová, Dana Zadražilová, Faculty of International Relations, University of Economics, Prague, nám. W. Churchilla 4, CZ – 130 67 Praha 3 (eva.cernohlavkova@vse.cz; hana.machkova@vse.cz; ludmila.sterbova@vse.cz; dana.zadrazilova@vse.cz)

Abstract

Foreign and Internal Trade as the main disciplines in the field of research and study have developed theoretical systems that reflected historical development of international economic and business environment, governmental trade policy and international and domestic businesses. They created a basis, on which the Faculty of International Relations after 1989 has designed a new profile discipline „International Trade“ in the framework of the „International Economic Relations“ program. Very important features of the discipline, both of study and research areas, are a deep internationalization and an interdisciplinary approach. The discipline's development reflects world trends, international scientific knowledge and domestic specificities and introduces new terminology for new qualitative processes of international business to the Czech economy. To the discipline's development, very many excellent teachers and important personalities of the Czechoslovak and Czech economy contributed. The modern discipline comprehends analysis of global economic and institutional relations and of theoretical concepts, together with practical managerial branches. A prove of high standards of teaching and research is a prestigious accreditation EPAS by which the discipline “International Trade” has been awarded by the European Foundation of Management Development in 2012.

Keywords

international business, foreign trade, internal trade, world economy, retail business, commercial communications

JEL Classification

A2, F1, F6, M16